TURKON XOTUNNING XORAZSHOHLAR DAVLATI SIYOSIY HAYOTIDAGI O'RNI VA NUFUZI

Soatqulov Islom
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
soatqulovislom59@gmail.com
+99894-028-59-99

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazmshohlar davlati siyosiy tarixida muhim iz qoldirgan Turkon xotunning davlat boshqaruvidagi o'rni va nufuzi tahlil qilingan. Tadqiqotda Turkon xotunning qipchoq amirlari bilan aloqalari, sulton saroyidagi "parallel hokimiyat" tizimini shakllantirishi hamda uning Sulton Muhammad Xorazmshoh qarorlariga ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, xonimning ichki nizolar va mo'g'ullar bosqini arafasidagi siyosiy faoliyati tarixiy manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Turkon xotun, Xorazmshohlar, qipchoqlar, siyosiy nufuz, ikki hokimiyatchilik, Sulton Muhammad, Gurganj, davlat boshqaruvi.

РОЛЬ И ВЛИЯНИЕ ТЕРКЕН-ХАТУН В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ГОСУДАРСТВА ХОРЕЗМШАХОВ

Соаткулов Ислом
Шахрисабзский государственный педагогический институт.
soatqulovislom59@gmail.com
+99894-028-59-99

Аннотация: В данной статье анализируются роль и влияние Теркен-хатун, оставившей значительный след в политической истории государства Хорезмшахов. В исследовании рассматриваются связи Теркен-хатун с кипчакскими эмирами, формирование системы «параллельной власти» в султанском дворе и её влияние на решения султана Мухаммада Хорезмшаха. Также на основе исторических источников проанализирована политическая деятельность Теркен-хатун в период внутренних конфликтов и накануне монгольского нашествия.

Ключевые слова: Теркен-хатун, Хорезмшахи, кипчаки, политическое влияние, двоецентрие власти, султан Мухаммад, Гургандж, государственное управление.

THE ROLE AND INFLUENCE OF TERKEN KHATUN IN THE POLITICAL LIFE OF THE KHWARAZMIAN EMPIRE

Islom Soatqulov
Shahrisabz State Pedagogical Institute
soatqulovislom59@gmail.com
+99894-028-59-99

Abstract: This article analyzes the role and influence of Terken Khatun, who left a significant mark on the political history of the Khwarazmian Empire. The study examines Terken Khatun's connections with the Kipchak emirs, the formation of a "parallel power" system within the Sultan's court, and her impact on the decisions made by Sultan Muhammad Khwarazmshah. Furthermore, Terken Khatun's political activities during internal conflicts and on the eve of the Mongol invasion have been analyzed based on historical sources.

Keywords: Terken Khatun, Khwarazmian Empire, Kipchaks, political influence, dual authority, Sultan Muhammad, Gurganj, state governance.

O‘rta asrlar Sharq davlatchiligi tarixida ayollarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki kam uchraydigan, ammo yuz berganda davlat taqdirini tubdan o‘zgartirib yuboradigan hodisa hisoblangan. Xorazmshohlar-Anushteginiylar saltanatining inqirozi va halokati arafasida Turkon xotun shaxsi ana shunday qudratli siyosiy figuraga aylandi. Qipchoq xonlarining avlodidan bo‘lgan bu ayol, Sulton Takashning rafiqasi va Sulton Muhammadning onasi sifatida davlat boshqaruvida misli ko‘rilmagan mavqega ega bo‘ldi. Uning "Xudovandi jamo", "Dunyo xotuni" kabi unvonlar bilan ulug‘lanishi va o‘z maxsus muhriga ega bo‘lishi, Xorazmshohlar saroyida rasmiy sulton hokimiyati bilan bir qatorda yana bir qudratli markaz mavjudligini anglatardi [3].

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Turkon xotun faoliyati ko‘p hollarda faqat salbiy bo‘yoqlarda yoki saroy fitnalari kontekstida yoritilgan. Biroq, uning nufuzi ortida turgan qabilaviy birlashma (qipchoqlar) va davlatning harbiy salohiyatini ushlab turuvchi kuchlarni tahlil qilish, saltanatning ichki mexanizmlarini tushunishga yordam beradi. Ushbu maqolada Turkon xotunning nafaqat shaxsiy ambitsiyalari, balki u boshqargan siyosiy guruhning davlat ma’muriyatchiligidagi o‘rni zamonaviy tarixshunoslik nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqiladi.

Turkon xotun hokimiyatining negizi uning qipchoq qabilalari (bayovut urug‘i) bilan uzviy bog‘liqligida edi. Xorazmshohlar qo‘shinining asosiy zarbdor kuchi bo‘lgan qipchoq amirlari Turkon xotunni o‘zlarining oliy homiysi deb bilishgan. Shu sababli ham, u davlat boshqaruviga nafaqat xonadon vakili, balki harbiy aristokratiyaning yetakchisi sifatida aralashgan [2]. Uning farmonlari "Inshat ul-Xoqon" deb ataluvchi maxsus devon tomonidan tayyorlanar va sulton farmonlari bilan teng kuchga ega bo‘lar edi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Turkon xotun poytaxt Gurganjda o‘zining alohida saroyiga va sadoqatli qo‘shiniga ega bo‘lib, markaziy davlat apparatidagi ko‘plab lavozimlarga o‘z odamlarini tayinlagan. Bu esa saltanatda "ikki hokimiyatchilik" (diarxiya) vujudga kelishiga sabab bo‘lgan asosiy omildir [6].

Sulton Muhammad Xorazmshoh davlatning tashqi sarhadlarini kengaytirish bilan band bo‘lgan bir paytda, Turkon xotun ichki boshqaruvni o‘z qo‘liga to‘plagan edi. Manbalarda keltirilishicha, sulton o‘z onasining qarorlariga qarshi chiqishga botina olmagan, chunki qo‘shinning katta qismi Turkon xotunning qabiladoshlaridan iborat bo‘lgan [1]. Ushbu ziddiyat ayniqsa valiahd tayinlash masalasida yaqqol namoyon bo‘ldi. Sulton Jaloliddin Manguberdini emas, balki Turkon xotunning suyukli nabirasi Qutbuddin Ouzloqshohni valiahd etib tayinlash sultonni majbur qilish, saltanatning harbiy birligiga jiddiy zarba berdi. Bu siyosiy xato keyinchalik mo‘g‘ul istilosi davrida markaziy qo‘shinning parchalanishiga olib keldi [4].

Xonimning nufuzi faqat poytaxt bilan cheklanib qolmay, uzoq viloyatlarga ham tarqalgan edi. Ko‘plab viloyat hokimlari Turkon xotunga shaxsan hisobot berib turishgan va sulton buyruqlarini bajarmasdan, uning ko‘rsatmalarini kutishgan. Masalan, O‘tror hokimi G‘oyirxon (Inolchiq) aynan Turkon xotunning qarindoshi bo‘lgani uchun ham u yerda cheklanmagan huquqlarga ega edi va uning mo‘g‘ul karvonini qirg‘in qilishi dunyo tarixini o‘zgartirgan fojiaga sabab bo‘ldi [5]. Turkon xotun o‘z nufuzini saqlab qolish uchun viloyatlardagi muxolifatchi guruhlarni shafqatsizlarcha bostirgan va bu harakatlar davlatning ma’muriy vertikalini yanada zaiflashtirgan.

Turkon xotunning Xorazmshohlar saroyidagi misli ko‘rilmagan qudrati nafaqat uning shaxsiy irodasi, balki u mansub bo‘lgan qipchoq qabilalarining harbiy salohiyatiga tayanar edi. XII asr oxiri va XIII asr boshlarida Xorazmshohlar qo‘shinining asosiy qismi qipchoq dashtlaridan kelgan jangchilardan tashkil topgan bo‘lib, ularning amirlari o‘z yer-mulklarini va siyosiy mavqelarini faqatgina Turkon xotun orqali kafolatlay olardilar [2]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Turkon xotun qabilaviy asabiyatni (jipslashuvni) davlat manfaatlaridan

ustun qo‘ygan. U sulton saroyida o‘ziga sodiq qipchoq amirlaridan iborat "Kengash" tuzgan bo‘lib, muhim harbiy qarorlar, masalan, qo‘shni davlatlarga yurish qilish yoki sulh tuzish masalalari aynan shu kengashda xonimning roziligi bilan hal qilingan. Bu holat markaziy qo‘mondonlikda parokandalikni keltirib chiqardi, chunki qipchoq amirlari sultonning emas, balki "Oliya xotun"ning buyruqlariga ko‘proq quloq solar edilar [4].

Turkon xotun boshqaruvining huquqiy asosi uning shaxsiy devonxonasi faoliyatida yaqqol namoyon bo‘ladi. Tarixchi An-Nasaviyning ma’lumot berishicha, Turkon xotunning "Inshat ul-Xoqon" devoni sultonning kantselyariyasidan mustaqil ravishda ish yuritgan. Uning rasmiy hujjatlariga uriladigan muhrida "Dunyo va din ishonchi, Turkon xotun – barcha musulmon ayollarning malikasi" degan so‘zlar bitilgan edi [1]. Ushbu muhr urilgan farmonlar iqtisodiy, ma’muriy va sud ishlarida mutlaq kuchga ega bo‘lgan. Hatto Sulton Muhammad tomonidan chiqarilgan ba’zi farmonlar Turkon xotunning qarshiligi tufayli viloyatlarda ijro etilmay qolgan holatlar ham manbalarda qayd etilgan. Bunday huquqiy parallelizm davlat ma’muriyatida byurokratik tartibsizlikni keltirib chiqardi, natijada mahalliy hokimlar ikki o‘t orasida qolib, qaysi farmonni bajarishni bilmay hayron bo‘lardilar [6].

Mo‘g‘ullar bosqini arafasida Turkon xotun va Sulton Muhammad o‘rtasidagi ziddiyat o‘zining cho‘qqisiga chiqdi. Sulton mo‘g‘ullarga qarshi kurashda Jaloliddin Manguberdi boshchiligidagi yagona mudofaa tizimini yaratishga urinsa-da, Turkon xotun qipchoq amirlarini sultonga qarshi gijgijlashda davom etdi [3]. Uning mo‘g‘ullar poytaxtga yaqinlashganda Gurganjni tashlab chiqishi davlatning ma’naviy tanazzulini anglatardi. U qochish oldidan xazina va asirlar bilan birga, sultonning boshqa rafiqalaridan bo‘lgan o‘g‘illarini o‘ldirishga buyruq berishi, uning siyosiy qasoskorligi va hokimiyatni boshqa hech kimga bermaslik niyatini ko‘rsatadi [1]. Ushbu fojiaviy yakun Turkon xotunning qudrati davlatni birlashtirishga emas, balki uni ichidan parchalashga xizmat qilganini isbotlaydi.

XULOSA

Turkon xotunning Xorazmshohlar davlati siyosiy hayotidagi o‘rni biryoqlama baholanishi mumkin bo‘lmagan murakkab hodisadir. Bir tomondan, u o‘zining qudratli irodasi va tashkilotchilik qobiliyati bilan ayol kishi ham buyuk saltanatni boshqara olishini ko‘rsatgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, uning qabilaviy manfaatlari va "ikki hokimiyatchilik" siyosati saltanatni halokat yoqasiga olib keldi. Uning nufuzi markaziy hokimiyatni mustahkamlash o‘rniga, sulton va harbiy aristokratiya o‘rtasidagi masofani uzaytirdi. Xulosa qilib aytganda, Turkon xotun Xorazmshohlar tarixining eng yorqin, ammo fojiaviy siymosi bo‘lib, uning faoliyati o‘rta asrlar Sharq davlatchiligida hokimiyat jilovini muvozanatda saqlash naqadar muhimligini ko‘rsatuvchi saboq bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. An-Nasaviy, Shihobuddin Muhammad. Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti tafsiloti. – Toshkent: Fan, 2006. – 320 b.
2. Buniyodov, Z.M. Xorazmshohlar-Anushteginiylar davlati (1097-1231). – Toshkent: Fan, 1998. – 240 b.
3. Hamidiy, H. Ko‘hna Xorazm darg‘alari. – Toshkent: Sharq, 1999.
4. Juvayniy, Alauddin Atomalik. Tarixi jahongusho. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2015. – 450 b.
5. Rashiduddin, Fazlulloh. Jome’ ut-tavorix. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2011. – 280 b.
6. Xayrullayev, M.M. (tahriri ostida). O‘zbekiston davlatchiligi tarixi ocherklari. – Toshkent: Sharq, 2001.